

NEFT-QAZ SƏNAYESİNDƏ SİĞORTA SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

Zaur Əliyev

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR), Bakı, Azərbaycan
e-mail: Aliyev576@scientifictext.ru

Xülasə. Məqalədə ölkənin neft-qaz sənayesində sığorta sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri araşdırılır, sığorta sistemində Houston üsulunun mahiyyəti, onun çatışmamazlıqları və sığortanın səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətləri təhlil edilir.

Açar sözlər: Neft-qaz sənayesi, sığorta, səmərəlilik, sahibkarlıq subyekti, Houston üsulu.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE INSURANCE SYSTEM IN THE OIL AND GAS INDUSTRY

Zaur Aliyev

State Oil Company of the Republic of Azerbaijan,
Baku, Azerbaijan

Abstract. The article examines the issues of determining the directions for increasing the efficiency of the insurance system in the country's oil and gas industry, analyzes the essence of the Houston method in the insurance system, its shortcomings, and the directions for determining the efficiency of insurance.

Keywords: Oil and gas industry, insurance, efficiency, entrepreneurial subject, Houston method.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ СТРАХОВАНИЯ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Заур Алиев

Государственная Нефтяная Компания
Азербайджанской Республики, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье рассматриваются вопросы определения направлений повышения эффективности системы страхования в нефтегазовой отрасли страны, анализируется сущность метода Хьюстона в системе страхования, его недостатки, а также направления определения эффективности страхования.

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль, страхование, эффективность, предпринимательский субъект, метод Хьюстона.

1. Giriş

Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesindəki sahibkarlıq subyektlərində sığortanın təşkili ümumi risklərin idarə edilməsi prosesinin bir hissəsi kimi həyata keçirilməlidir. Buna görə də neft-qaz sənayesindəki sahibkarlıq subyektləri tərəfindən sığortadan istifadənin əsas məqamlarından biri göstərilən sığorta xidmətlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir [1, 2, 3]. Bununla yanaşı, sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesi yalnız sığorta şirkətlərinin mənfəətliliyi baxımından aparılması ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Sığortanın səmərəliliyinə qarşıya qoyulmuş müəyyən məqsədlərin həyata keçirilməsinin ölçüsünə uyğun olaraq nəticələrlə onları əldə etmək üçün tələb olunan xərclər arasındakı əlaqənin asılılığı kimi nəzər yetirmək olar. Bu baxımdan neft-qaz sənayesində sığorta fəaliyyətinin səmərəliliyinə, ilk növbədə, sahibkarlıq subyektlərinin sığorta əməliyyatlarında iştirak nəticəsində əldə etdiyi ümumi mənfəətin ödənilən sığorta haqqına

nisbəti kimi baxmaq mümkündür. Ölkəmizin müasir iqtisadi vəziyyətinə uyğun reallığa əsasən daha dəqiq demək olar ki, səmərəlilik sığorta olunmamış istənilən hər hansısa sahibkarlıq subyektinin xərclərinin sığorta nəzərə alınmaqla onun öz xərclərindən daha yüksək olması ilə xarakterizə edilir. Göstərilənlərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində ölkəmizin neft-qaz sənayesində sığorta sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu baxımdan da məqalənin mövzusu xüsusi aktuallığa malikdir.

2. Sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi səmərəliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi

Sığorta riskləri statistik məlumatlar, həmçinin ölkədə təmsil olunan sığorta şirkətlərinin məlumatları əsasında qiymətləndirilir. Riskin azaldılmasından əvvəl onların təsnifatı və identifikasiyası, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması aparılır [8, s.225]. Azərbaycanın sığorta bazarı hazırda inkişaf mərhələsindədir. Mütəxəssislərin qiymətləndirilməsinə görə, mümkün risklərin çox az faizi sığorta müdafiəsinə malikdir. Milli sığorta bazarının inkişafının uğurla həll edilməsindən bilavasitə asılı olan problemlərdən biri sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin və tədiyyə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsidir [1, s.362]. Strategiya və proqramın icrasına nəzarət etmək üçün sığorta şirkətinin və sığorta bazarının maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək lazımdır. S.Y. Lobanov sığorta bazarının maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin səmərəliliyi və ya nəticəliliyi dedikdə, araşdırılan bazarın bütün iştirakçılarının maliyyə sabitliyi səviyyəsini artırmaq üçün əldə edilmiş nəticələrin (təsirlərin) və xərclərin nisbətini, habelə maliyyə təhlükəsizliyi göstəricilərindəki dəyişikliklərin bir istiqamətli müsbət nisbətlərinin sayının və sığorta şirkətləri üçün sığorta dəstəyinin həcmünün bütün «vaxt nöqtələri» üçün təhlil olunan «vaxt nöqtələri»nin ümumi sayına nisbətini nəzərdə tutur [11, s.224]. Neft-qaz sənayesindəki sahibkarlıq subyektlərində hər hansı bir müəyyən üsuldan istifadə etməyin iqtisadi səmərəliliyini müqayisəli təhlil əsasında qiymətləndirmək mümkün ola bilər. Bu cür səmərəlilik meyarı maliyyə dövrünün əvvəlində və sonunda hesablanmış risklərin idarə edilməsi tədbirləri zamanı sahibkarlıq subyektlərinin yaratmış olacağı dəyərlərinin dəyişməsi ola bilər.

Sığorta müqaviləsi bağlamış sahibkarlıq subyekti yalnız sığorta haqqının ödənilməsi ilə əlaqəli birbaşa xərcləri deyil, həm də alternativ risklərin idarə edilməsi mexanizmlərindən istifadə etməməsi səbəbindən hesablanmış xərcləri də öz üzərinə götürür. Alternativ risklərin idarə edilməsi mexanizmləri dedikdə, özünü sığortalamaq üçün ehtiyat fondlarının yaradılması, bank hesablarında yığılan faizlər, risklərin biznes tərəfdaşlarına köçürülməsi, profilaktik tədbirlər üçün vəsaitlərdən istifadə edilməsi, əsas istehsal vəsaitlərinin modernləşməsi, sığorta hallarının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün bank kreditlərinin cəlb edilməsi və s. nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən biznes qurumları arasında riskin idarə edilməsinin mənfi hadisələrin baş vermə ehtimalına məhəl qoymamaq kimi etinasız bir «yolu» geniş yayılmışdır.

Sığorta iqtisadi kateqoriya olmaqla pul vəsaitinin yaradılmasına və istifadəsi ilə xüsusi spesifikliyinə malikdir. Sığorta işini səmərəli təşkil etmək onu beynəlxalq standartlara uyğun olaraq inkişaf etdirmək və Azərbaycanın iqtisadiyyatına möhkəmlənməsi üçün müsbət və mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Sığorta fondu ictimai geniş təkrar istehsalın zəruri elementi olmaqla, bütün məcmu məhsulun təkrar istehsalı prosesi zamanı normal və fasiləsiz həyata keçirilməsinin təmini üçün yaradılır [4, s.11]. Sahibkarlıq subyektinin sığortadan iqtisadi səmərəsi gözlənilməz xoşagəlməz vəziyyət yarandıqda itkiləri kompensasiya etmək məqsədilə özünü əlavə vəsait mənbəyi ilə təmin etməklə yanaşı, həm də əhəmiyyətli vəsaitləri sığorta ödənişinə yönəltməməkdən ibarətdir.

Riskin azaldılmasının müəyyən səviyyəsindən başlayaraq sahibkarlıq subyektləri riskə təsir göstərməyin müxtəlif üsullarının müqayisəli qiymətləndirilməsi və ən yaxşısını seçmək problemi ilə üzləşirlər. Sənaye risklərinin azaldılması məqsədilə müqayisə olunan üsullar, ilk növbədə mənfi hadisələrin nəticələrini kompensasiya etməyə yönəlmiş sığorta və özünü sığortadır. Ölkəmizin neft-qaz sənayesində sığortaya dair statistik göstəricilərin təhlili sığorta müqavilələri üzrə ödənilən sığorta haqlarının ümumi məbləği ilə sığorta olunanlar tərəfindən alınan kompensasiya məbləği arasında sabit əlaqə ilə xarakterizə olunur. Sığorta mükafatı göstəricisi üçün xarakterik olan əsas nümunələr onun Azərbaycan bazarında əhəmiyyətli dərəcədə yüksək qiymətləndirildiyini göstərir. Sığorta haqqı əsas tarif, yük və risk mükafatından ibarət sığorta tarifinin məbləği ilə müəyyən edilir. Mövcud təcrübəyə uyğun olaraq baza dərəcəsi orta gözlənilən itkiyə bərabər qəbul olunur. Lisenziya almaq məqsədilə sənədlər təqdim edilərkən sığorta nəzarəti qurumları tərəfindən hər bir sığorta növü üzrə yük və risk mükafatı standartları təsdiq edilir. Yük xalis tarifi 10-30%-ni təşkil etməklə əsas tarifi və risk mükafatının cəmindən ibarətdir. Risk mükafatı sığorta obyektlərinin planda nəzərdə tutulmuş sayından və müxtəlif obyektlərə görə itkilərin miqdarının standart kənarlaşmasından asılıdır. Tipik olaraq, risk mükafatı baza dərəcəsinin 10-15%-i kimi qəbul edilir. Beləliklə, sığorta haqqı orta itkini 1,2-1,5 dəfə üstələməli olmasına baxmayaraq, gerçəkdə ölkəmizin sığorta sferasında bu 3 dəfə çox qiymətləndirilir.

3. Sığorta sistemində Hauston üsulunun mahiyyəti

Sığorta və özünü sığortalamanın müqayisəli şəkildə qiymətləndirilməsi məqsədilə Hauston üsulundan istifadə olunur. Hauston üsulunun mahiyyəti, müxtəlif risk idarəetmə üsullarının «sahibkarlıq subyektinin dəyəri»nə (value of organization) təsiretmə səviyyəsini qiymətləndirməkdən ibarətdir [13]. Bir sahibkarlıq subyektinin dəyəri sərbəst aktivlərinin dəyəri ilə müəyyən edilə bilər. Bir sahibkarlıq subyektinin sərbəst (xalis) aktivləri, bütün aktiv və öhdəliklərinin dəyəri arasındakı fərkdir. Risklərin sığortalanması və ya saxlanması ilə əlaqədar qərarlar sahibkarlıq subyektinin dəyərini dəyişir, çünki bu fəaliyyətlərə çəkilən xərclər qurumun investisiya edə biləcəyi və mənfəət əldə edə biləcəyi pul vəsaitlərini və ya aktivləri azaldır. Hauston üsulu həm də nəzərdən keçirilən risklərdən gələcəkdə itkilərin baş verməsini nəzərə alır.

Sığorta ilə sahibkarlıq subyekti maliyyə dövrünün əvvəlində sığorta haqları ödəyir və gələcəkdə zərərin ödənilməsini təmin edir. Sığortanın həyata keçirilməsindəki maliyyə dövrünün sonunda sahibkarlıq subyektinin dəyəri aşağıdakı düsturla ifadə olunur [12]:

$$S_{ins} = S_0 - P + r(S_0 - P) \quad (1)$$

Burada: S_{ins} - maliyyə dövrünün sonunda sahibkarlıq subyektinin dəyəri;

S - maliyyə dövrünün əvvəlindəki sahibkarlıq subyektinin dəyəri;

P - sığorta haqqının dəyəri;

r – işlək aktivlərin orta gəlirliliyi.

Özünü sığortalayarkən sahibkarlıq subyekti öz risklərini tam olaraq saxlayır və xüsusi ehtiyat fondu (özünü sığorta fondu) yaradır. Özünü sığortalayarkən risklərin xalis aktivlərin miqdarına təsiri aşağıdakı düstur vasitəsilə qiymətləndirilə bilər [14, s.276]:

$$S_R = S_0 - L + r(S_0 - L - F) + iF \quad (2)$$

Burada: S_R - özünü sığortalayarkən maliyyə dövrünün sonunda sahibkarlıq subyektinin xalis aktivlərinin dəyəridir;

L - sığorta hadisələri baş verdikdə gözlənilən zərərlər (L_{max} və ya L_{orta});

F - özünü sığorta riskləri üçün ehtiyat fondunun dəyəri;

i - riskin özünü sığorta fondunun aktivlərinin orta gəlirliliyidir.

(L_{orta}) orta gözlənilən zərər olaraq təyin olunur. Gözlənilən zərərlərin maksimum dəyəri (L_{max}) bütün mümkün itkilərin cəmi olaraq təyin olunur. Həm də bu üsulda hər iki risk idarəçiliyinin tətbiqindən yaranan zərərləri bərabər şəkildə əhatə etdiyi ehtimal olunur.

4. Neft-qaz sənayesində sığortanın səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi üsulları

Özünü sığortalamaqla sahibkarlıq subyekti gözlənilən zərərlər L şəklində ifadə olunan birbaşa və dolaylı zərərlərə məruz qalır. Gözlənilən itkilərə əlavə olaraq, müəyyən vəsaitlər kompensasiyanı təmin etmək üçün müəyyən sığorta riskləri üçün özünü sığorta riskləri (F) üçün ehtiyat fondunun formalaşdırılmasına yönəldilməlidir. Özünü sığorta riski ehtiyat fondunda olan aktivlərin istehsalata yatırılan aktivlərdən daha likvid olduğu ehtimal olunur, buna görə də daha az gəlir gətirirlər. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, hesablamaların daha dəqiq olması üçün pul axınlarının diskontlaşdırılması üsulu tez-tez istifadə olunur və bu da aşağıda göstərilənlərlə əlaqələndirilir:

1) zərərlərin zamanla bölüşdürülməsi;

2) iddiaların qeydiyyatı və təqdim edilməsi səbəbindən sığorta təzminatının ödənilməsində gecikmələr;

3) inflyasiya.

Beləliklə, S_{ins} və S_R dəyərlərini müqayisə edərək, sığortanın və ya özünü sığortanın daha qənaətli olduğu fikrinə gələ bilərik. Eyni zamanda, sahibkarlıq subyekti tərəfindən yaradılan özünü sığorta ehtiyat fondunun həcmi nə qədər böyükdürsə, bu üsulun istifadəsi o qədər də təsirli hesab edilmir. Özünü sığortanın səmərəliliyi, təşkilatın fəaliyyətinin

gəlirliliyinin artması ilə azalır və likvidliyi yüksək etibarlı investisiyaların gəlirliliyinin artması ilə artır. Neft-qaz sənayesində Hauston üsuluna uyğun olaraq sığortanın səmərəliliyini qiymətləndirmək və sığortadan faydalanacağı sahibkarlıq subyekti üçün sığorta tarifinin maksimum məqbul dəyərini müəyyən etmək mümkün olacaqdır.

Riyazi olaraq sığortanın mümkünlüyü şərti aşağıdakı formada təqdim edilə bilər:

$$S_{ins} > S_R.$$

Aldığımız bərabərsizlikdə (1) və (2) düsturlarını əvəz edərək, sığortanın istifadəsinin səmərəliliyinin şərti aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur [6]:

$$P \leq L_{orta} + F \frac{r-i}{r+i} \quad (3)$$

(3) sayılı düstura əsaslanaraq belə nəticəyə gələ bilərik ki, icazə verilən maksimum sığorta haqqı (P) gözlənilən orta ziyanın (L_{orta}) və özünü sığorta ehtiyat fondunun orta ölçüsünü (F) aşmamalıdır. Bu dəyişənlər üçün xarakterik olan əsas nümunələri nəzərdən keçirək.

Sahibkarlıq subyektinin özünüsığortalamaqla zərərlərini maliyyələşdirmək üçün formalaşdırdığı F risk fondunun tələb olunan həcmi aşağıdakı kimi qiymətləndirmək mümkündür. Ehtiyat fondunun gəlirliliyi yüksək likvidliyinə görə məhsuldar aktivlərin istifadəsindən aşağıdır. Buna görə də, sığortanın iqtisadi cəhətdən daha sərfəli mexanizm olacağı bir sıra dəyərlər var, çünki ehtiyat fondunun planlaşdırılan ölçüsü nə qədər böyükdürsə, özünü sığortadan bir o qədər az səmərəli istifadə ediləcəkdir. Ehtiyat fondunun ölçüsünü maksimum mümkün itki məbləğində müəyyən etmək tövsiyə olunur.

Tamamilə doğru olmamasına baxmayaraq, gözlənilən itkilərin L miqdarını daha sadə şəkildə müəyyən etmək üçün onların orta itkilərin dəyəri kimi qəbul edilə biləcəyi fərziyyəsindən istifadə etmək olar. Orta gözlənilən itkilərlə mümkün olan maksimum zərər L_{max} arasındakı əlaqə sığorta növü üzrə itkilərin məcmu ehtimalının paylanma əyrisinin xüsusi formasından asılıdır. Sahibkarlıq subyektlərinin 1 və 2 sayılı düsturlarındakı dəyərlərini gözlənilən itkilərin bütün mümkün dəyərləri üçün öyrənmək və son nəticəni hesablama nəticələrinin paylanma funksiyasının orta qiyməti kimi almaq daha düzgündür.

Sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin rentabellik səviyyəsini r maliyyə hesabı məlumatları əsasında müəyyən etmək olar. Neft-qaz sənayesindəki istehsal və riskli investisiyalar üçün risk ehtiyat fondu i -dən istifadə səviyyəsi ən likvid dövlətin qiymətli kağızlarından əldə olunan gəliri hesab olunur.

Sığorta haqqını sığorta olunmuş məbləğə bölməklə (3) sayılı düstura çevirərək, istehsalçının aşağıdakı bərabərlikdən istifadə edərək maksimum səviyyədə məqbul sığorta dərəcəsini təyin edə biləcəyinin şahidi oluruq:

$$T_{max} = (L + L_{max} \frac{r-i}{r+i}) \quad (4)$$

Sığortanın istifadəsinin səmərəliliyinə xarici və daxili mühitin təsirini təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, sığortanın səmərəliliyi sahibkarlıq subyektinin gəlirliliyinin artması ilə artır və likvidlik qabiliyyətinə malik olan aktivlərin gəlirliliyinin artması ilə azalır. Ona görə ki, daha çox sahibkarlıq subyekti üçün ehtiyat fondu yaratmaq və qiymətli kağızlara

investisiya qoymaq əvəzinə istehsala investisiya qoymaq daha faydalıdır. Yuxarıda deyilənlərdən əlavə, ərazi və struktur parçalanması sığortanın səmərəliliyinə təsir edən mühüm parametrlərdən biridir. Sahibkarlıq subyektinin uzunmüddətli zərərli statistikaya malikdirsə, onda müəyyən bir müddət ərzində baş vermiş ümumi itkilərin verilmiş dəyərə bərabər olması ehtimalını müəyyən etmək olar. Bu asılılığı verilmiş böyüklüyün itkisinin məcmu ehtimalının paylanma əyrisi adlandırmaq olar. Bir sahibkarlıq subyektinin tərkibində müxtəlif nisbətən təcrid olunmuş obyektlər nə qədər çox olsa, zərərlərin məcmu ehtimalının paylanma əyrisinin forması daha kəskin şəkildə dəyişir. Nəticə etibarilə, sahibkarlıq subyektini nə qədər böyükdürsə, struktur və ərazi baxımından bir o qədər parçalanırsa, idarəetmə üsulu olaraq sığortadan istifadə etməsi bir o qədər səmərəsiz olur [2, s.50-55].

5. Hauston üsulunun çatışmazlıqları və sığortanın səmərəliliyin müəyyənləşdirilməsi istiqamətləri

Müsbət tərəflərinin olmasına baxmayaraq Hauston üsulunun aşağıdakı şəkildə bir sıra mühüm çatışmazlıqları da mövcuddur:

- Hauston üsulu zərərlərin zamanla qeyri-bərabər paylandığını nəzərə almır, lakin vaxtından əvvəl baş vermiş zərərlər bütün sahibkarlıq subyektinin dəyərindəki dəyişikliklərə daha çox təsir göstərir;

- inflyasiyanın mövcud olması ilə əlaqədar pul vəsaitlərinin hərəkətinin diskontlanmasını nəzərə almaq lazımdır;

- iddianın qeydiyyatı və təqdim edilməsi ilə bağlı sığorta kompensasiyasının ödənilməsində gecikmələr problemini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Müxtəlif vaxtlarda itkilərin ümumiləşdirilməsi və ya müqayisəsi müvəqqəti çəki amili-diskontlaşdırma funksiyası nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir:

$$F(t) = \exp(-\eta * t) \approx (1 + \eta)^{-1} \quad (5)$$

Burada: t - vaxt;

η - diskontlaşdırma dərəcəsi.

İtki və onun sığorta təşkilatının dəyərinə təsirini ümumiləşdirmək lazım olduğuna görə, zaman keçdikcə uzanır və bunun üçün zərərin intensivliyinin $L(t)$ dəyərləri t vaxtının funksiyası kimi verilir. Onda gözlənilən gələcək itkidən $L(t)$ ($t > 0$) zaman $t = 0$ -a endirilən ümumi itki L bərabər olacaqdır:

$$L = \int_0^T \exp(-\eta * t) L(t) dt \approx \sum_k (1 + \eta)^k L(k) \quad (6)$$

Burada: T - sözügedən itkinin etibarlı olduğu son vaxtdır, düsturun ikinci hissəsində integral cəmi ilə əvəz olunur;

k - cari dövr;

$k = 0, 1, 2, 3, \dots, T$.

İqtisadi təhlil aparan zaman, diskontlaşdırma dərəcəsinin η dəyərinə dair dövlət tənzimləmələri həyata keçirilmədikdə, ildə 0,0-8,0% diapazonundan η -nin bir neçə dəyərinə

görə hesablamaların aparılması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu cür tövsiyə, qiymətləndirmə nəticələrinin diskontlaşdırma dərəcəsinin seçiminə olan qeyri-müəyyən vəziyyətinin və həssaslığının təhlili hesab ediləcəkdir.

Bütün iqtisadi hesablaşmaların sabit və ya daimi pul vahidlərində aparılmasını məqsədəuyğun hesab edirik. İtkini qiymətləndirərkən onun miqyasının müəyyən bir dövrü əhatə etməsini yadda saxlamaq lazımdır. Hazırkı şəraitdə baş vermiş inflyasiya amili sabit pul vahidlərində itki və ya dəymiş zərər hesablandıqdan sonra nəzərə alın bilər. İnflyasiya amilinin təsir dərəcəsinə, habelə pul vəsaitlərinin hərəkətinin diskontlanmasını nəzərə alaraq 4 sayılı düstur aşağıdakı şəkildə çevriləcəkdir:

$$T_{max} = \left(\sum_k (1 + \eta)^k * \dot{I}_k * L(k) + L_{max} \frac{r-i}{r+i} \right) / S \quad (7)$$

Burada: T - sözügedən itki və ya dəymiş zərərin qüvvədə olduğu son vaxt, bərabərliyin 2-ci hissəsində inteqral cəmi ilə əvəz olunur;

k - cari dövr;

k = 0, 1, 2, 3, ..., T;

t - vaxt;

η - diskontlaşdırma dərəcəsi;

\dot{I}_k - k cari dövründə inflyasiya indeksi.

Ölkəmizin neft-qaz sənayesində müasir şəraitdəki vəziyyətə uyğun olaraq, maksimum məqbul hesab olunan sığorta tarifi nəticəsi təcrübi məqsədlər üçün istifadə edilə bilər.

Təcrübi sığortada tariflərin dəyəri dedikdə (kənüllü kommersiya sığortası nəzərə alınarsa) bazar şərtlərinə uyğun olaraq sığorta müəssisəsi ilə sığorta olunan arasındakı əməliyyatın nəticəsi nəzərdə tutulur. Buna baxmayaraq sığorta tarif dərəcələrinin dəyəri hər hansı bir sığorta müəssisəsinin bu növ üçün müəyyən olunmuş bir sərhəd dəyərindən aşağı ola bilməz. Belə bir faktın mövcudluğu sığortanın tarif dərəcəsinin ikili və ziddiyyətli xarakterə malik olmasını göstərir. Eyni zamanda sığorta müəssisələri tərəfindən təklif olunan sığorta tarifləri məqbul səviyyədən yüksək olduğu halda, subyektin inteqral sənaye riskinin onun eyni vaxtda özünüsığortalaması və sığortası hesabına daha tam kompensasiyasının maliyyələşdirilməsi məsələsi təklif edilir.

Ölkəmizin neft-qaz sənayesindəki qeyri-müəyyənliyi və risklərinin müasir şərtlərinə görə milli sahibkarlıq subyektlərinin ayrılmaz risklərinin kompensasiyasının tamlığını artırmaq məqsədilə Houston üsulunu səmərəli qorunma seçimi modelinin qurulmasından özünüsığortalamaq və sığortanın birləşməsi modelinə çevrilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Sonra yuxarıda göstərilən qeydə əsasən model aşağıdakı şəkildə düşəcək:

$$S_{ins+s} = S - F' - P' + r(S - P' - F') + i F' \quad (8),$$

$$S_{ins+s}^{inf} = I * S - P' - \vec{I} - \lambda * \sum_k (1 + \eta)^k * \dot{I}_k * L(K) + r(S - P' - F') + i F' \quad (9)$$

Burada: S_{ins+s} özünüsığortalama və sığortadan eyni vaxtda istifadə edildikdən sonra sahibkarlıq subyektinin dəyəridir;

F' - xüsusi çəkisi λ olan itkilərin ödənilməsinə yönəlmiş ehtiyat fondunun ölçüsü;

P' - xüsusi çəkisi μ ilə itkilərin ödənilməsinə yönəlmiş sığorta haqqının məbləği;

λ - birbaşa və dolaylı itkilərə görə kompensasiyanın ümumi həcmində özünüsığortalama ilə əhatə olunan itkilərin xüsusi çəkisi L_{\max} və ya L_{orta} ;

μ - birbaşa və dolaylı itkilərə görə kompensasiyanın ümumi həcmində sığorta ilə əhatə olunan itkilərin xüsusi çəkisi (L_{\max} və ya L_{orta}).

$\vec{I} = I * \ln I / I - 1$ - sığorta ödənişləri zamanla bərabər şəkildə bölünürsə, onda inflyasiyanın təsiri, sonları uçot dövrünün sonu ilə üst-üstə düşən və başlanğıclar uçot dövrü ərzində bərabər paylanan vaxt intervalları üçün inflyasiya indekslərinin ortalaması kimi hesablanmalıdır (inflyasiya təhriflərinin aradan qaldırılmasının əsas üsullarının nəzəri əsaslandırması göstərdiyimiz mənbələrdə öz əksini tapmışdır [5, 7, 9, 10]. Bu mənbələrdə məlumatların ilkin uçot dəyərini axın və fond tipli qiymətlər üçün fərqli olaraq müəyyən edilmiş xüsusi inflyasiya indekslərinə vurmaqla tənzimləmək təklif olunur).

$$\lambda + \mu = 1 \quad (10)$$

Sonra, sahibkarlıq subyektlərinin dəyərini maksimuma çatdırmaq problemini müvafiq məhdudiyyətlərlə həll edərək, λ və μ -nin optimal dəyərlərini əldə edirik, λ isə neft-qaz sənayesində müəyyən bir sahibkarlıq subyektini sığorta edərkən optimal françayzinq səviyyəsi kimi istifadə edilə bilər:

$$\begin{cases} S_{ins+s} \rightarrow \max \\ 0 \leq \mu \leq 1 \\ 0 \leq \lambda \leq 1 \end{cases}$$

Nəticə. Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün sığorta mühafizəsinin səmərəli təşkili Hauston üsulunu transformasiya etməklə özünüsığortalamaq və sığortanın ağlabatan birləşməsini təmin etməlidir. Transformasiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sığorta və ya özünüsığortalamanın seçilməsi üçün riyazi model neft-qaz sənayesindəki yerli sahibkarlıq subyektlərinin inteqral risklərinin kompensasiyasının tamlığını artıracaq sığorta və özünüsığortalamanın paylarının birləşdirilməsi modelinə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Ataşov B.X. (2016), Maliyyə bazarları. Bakı: Kooperasiya, 456.
2. Əliyev Z.R. (2022), Neft-qaz sənayesi müəssisələrində risklərin tədqiqinə nəzəri baxışlar. Bakı: Azərbaycan neft təsərrüfatı, No.4, 50-57.
3. Hacıyev Q.B. (2011), Aqrar sahədə istehsala vergi güzəştləri və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun Elmi Əsərləri, No.1, 17-22.
4. Zamanova S.A. (2016), Sığorta işinin dövlət tənzimlənməsi problemləri: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru dis. Bakı, 130.
5. Андреев А.Ф. (2007). Оценка эффективности и рисков инновационных проектов нефтегазовой отрасли. Moscow: РГУ нефти и газа им. Губкина, 240.

6. Белкин К.В. Страхование и сохранение риска на собственном удержании как структурный метод управления рисками на предприятии, Кирилл Викторович Белкин, Власть и управление на востоке России. Хабаровск, Т.4, В.63, 152-157.
7. Дзагоева М.Р. (2017), Механизм комплексной оценки и управления рисками предприятий промышленности. Moscow: ИНФРА-М, 120.
8. Закирова О.В. (2022), Оценка страхового рынка и управления рисками Нижегородской Области. Пермь: Вестник ПНИПУ, Социально-экономические науки, No.2, 225-238
9. Касьяненко Т.Г. (2022), Анализ и оценка рисков в бизнесе, 2-е изд., перераб. и доп. Moscow: Юрайт, 381.
10. Кондратюк К.В. (2020), Разработка методического инструментария оценки экономического потенциала страхового рынка в условиях цифровизации финансового рынка. Moscow: Первое экономическое издательство, 108.
11. Лобанов С.Ю. (2022), Обеспечение финансовой безопасности страхового рынка: Дисс., док. экон. наук. Нижний Новгород, 345.
12. Опарин С.Г. (2020), Технология оптимального управления рисками как инструмент обеспечения достоверности принимаемых решений в цифровой экономике. Сергей Геннадиевич Опарин. Moscow, Т.13, В.2, 129.
13. Ростова Е.П. (2018), Модификация метода Хаустона с учетом возможного ущерба, страхового возмещения и частичного страхования, Обзорение прикладной и промышленной математики, Т.25, В.1.
14. Солодов А.К. (2018), Основы финансового риск-менеджмента. Moscow: Издание 286.